

Katknuppelen in het Westerkwartier

Begin mei 1876 moesten 22 inwoners van de gemeenten Oldekerk, Marum en Grootegast voor de kantonrechter in Zuidhorn verschijnen. Ze stonden terecht wegens katknuppelen, een volksvermaak dat een jaar eerder bij wet verboden was. Kees Floor verdiepte zich in de achtergronden.

De Nederlandse cultureel antropoloog *avant la lettre* Johannes le Francq van Berkhey legde omstreeks 1775 al uit waarom dat katknuppelen verboden moest worden. Hij schreef destijds uitgebreid over de gang van zaken tijdens dit 'spel'.

Katknuppelen. Een van de tafereelen op een centsprent van een anonieme maker met 24 voorstellingen van allerlei soorten vermaak op de Amsterdamse kermis. Uitgever: weduwe C. Kok-van Kolm (actief 1842-1866). Collectie Rijksmuseum.

Voorbereidingen

In de kermistijd nodigde een waard zijn klandizie uit om het katknuppelen te komen bijwonen of eraan deel te nemen. Hij loofde daartoe als prijzen zilveren voorwerpen uit. Op de dag zelf maakte hij die prijzen met linten en strikken vast aan een stok, die hij uit het raam hing. De prijs voor degene die uiteindelijk de kat uit de ton knuppelde, bestond in Holland doorgaans uit een zilveren mesheft.

Op het plein voor de herberg of in de kaatsbaan waren eerder al twee hoge en stevige palen in de grond geheid. Tussen die palen was een sterk touw gespannen. In het midden daarvan hing men een dicht gekuipde ton, met daarin een levende kat.

Als dit alles klaar stond, konden de deelnemers zich aanmelden. Ze gaven hun naam op en betaalden een bedrag. Uit de totale inleg kon de waard de uitgelofde prijzen betalen. Zodra de aanmelding was gesloten, kreeg iedere werper een deelnemersnummer, dat met krijt op een van zijn schoenen werd genoteerd. Vervolgens trok men een streep in het zand of legde er een lange stok neer, waar de werpers achter moesten blijven. Een worp van dichterbij telde niet mee.

Het katknuppelen

Als iedereen klaar stond, begon nummer 1. Hij had een zwaar stuk hout in zijn hand, een zogenoemde knuppel – vandaar de naam katknuppelen. Hij gooide de knuppel zo hard mogelijk tegen de ton waarin de kat opgesloten zat. Soms was het raak en kreeg de ton een flinke dreun. Maar er werd ook vaak mis gegooid of te zacht om de slingerende ton noemenswaard te beschadigen. Nummer 2 ging pas werpen nadat hij de weggeworpen knuppel van nummer 1 had opgehaald. Dat deed hij zo snel mogelijk, want als de kat uit de ton sprong voordat hij had geworpen, werd nummer 1 tot winnaar uitgeroepen. Zelfs als

Johannes le Francq van Berkhey (1729-1812) gaf in zijn *Natuurlyke historie van Holland* een gedetailleerde beschrijving van het katknuppelen. Portret toegeschreven aan Hendrik Pothoven. Collectie Museum De Lakenhal, Leiden.

iemand misgooide en de kat uit de ton sprong of viel voordat de afgedwaalde knuppel was teruggehaald, kreeg hij de prijs.

Op deze manier ging men door met gooien tot de ton in duigen viel of de kat eruit sprong, wat meestal pas op het laatste moment gebeurde. De kat bleef namelijk uit angst zo lang mogelijk in de ton zitten. Daardoor kwam het ook vaak voor dat de kat zo zwaar door een knuppel werd getroffen dat hij met een stuk van de ton op de grond terecht kwam en daar voor dood bleef liggen. Hoe het ook zij, uiteindelijk viel of sprong de kat uit de ton. De deelnemer die het laatst had geworpen, was de vergulde winnaar en kreeg van alle toeschouwers gelukwensen. Ondertussen probeerden jongelui de kat te pakken te krijgen; wie hem ving of oppakte, verdiende bijvoorbeeld een fles wijn. Na afloop ging men aan de drank en dobbelde om de resterende prijzen.

Rechtszaken

Wie de beschrijving van Le Francq van Berkhey leest, zal beamen dat dit volksvermaak niet door de beugel kan: het komt immers neer op dierenmishandeling. In 1876 waren er al velen die er net zo als Le Francq over dachten.

Het was de tijd waarin de 'Vereeniging tot bescherming van dieren' (Den Haag, 1864) en de 'Vereeniging tot veredeling van het volksvermaak' (Amsterdam, 1871) tot stand kwamen. Bovendien was er op 5 juni 1875 een wet ter preventie van hondsdolheid van kracht geworden, die ook mishandeling van honden en katten strafbaar stelde. Conform die wet eiste het Openbaar Ministerie voor elke deelnemer f 5,- tot f 25,- boete en één tot vijf dagen hechtenis.

Volgens de kranten verklaarde de kantonrechter te Zuidhorn alle deelnemers aan het spel weliswaar schuldig,

maar oordeelde hij mild. Alle betrokkenen kregen een gelijke boete van f 2,- dan wel een gevangenisstraf van twee dagen. Daarbij hield de rechter rekening met verzachtende omstandigheden. Er was immers iets bij wet verboden dat tot voor kort niet strafbaar was. Je kon er, naar de kantonrechter meende, dan ook niet van uitgaan dat dit verbod al algemeen bekend was.

Elders in Nederland was het katknuppelen eveneens in zwang geweest. Na de invoering van het verbod was het ook niet overal op stel en sprong gedaan met het dubieuze volksvermaak. Zo raakte in januari 1876 te Hoogland bij Amersfoort een katknuppelaar zwaar gewond. Dat kwam doordat hij na drie ronden door een tot het uiterste getergde kat was aangevallen. In april 1877 betrapte de brigadier-majoor van de marechaussee uit Axel (Zeeuws-Vlaanderen) tien jongeren op katknuppelen in Sluiskil; hij maakte tegen hen proces-verbaal op. De rechter daar oordeelde milder dan zijn ambtsgenoot

De katknuppelaars

De vonnissen van de kantonrechter in Zuidhorn uit 1876 voegen weinig toe aan de krantenberichten, maar geven wel zicht op de 22 katknuppelaars.

In feite ging het om twee katknuppelarijen, een in Oldekerk en de ander in Noordwijk onder Marum. Bij die van Oldekerk waren 10 mensen betrokken, meest Oldekerkers, naast een paar Niekerkers. Bij die van Noordwijk kwamen 8 deelnemers uit Noordwijk en 4 uit Opende. In beide gevallen ging dus om een tamelijk lokaal volksvermaak.

Zowel in Oldekerk als in Noordwijk behoorde een kastelein tot de aangeklaagden. Mogelijk waren zij de organisatoren. Verder behoorden met name boerenknechten en -arbeiders tot de deelnemers, maar ook wat middenstanders en een enkele boer.

In sociaal opzicht ging het dus om een doorsnee van de bevolking. Qua leeftijd betrof het jong-volwassenen, vooral twintigers. Kastelein Hendrik van der Velde uit Noordwijk was met zijn 42 jaar de oudste aangeklaagde. (Red.)

Bron: Groninger Archieven, Toegang 158 (archief kantongerecht Zuidhorn) inv.nr. 31: vonnissen 1876, zaken 62 en 63 d.d. 8 mei 1876.

in Zuidhorn. Uiteindelijk kregen de jongens uit Sluiskil een boete van slechts f 1,- of een dag hechtenis.

Naar levenloze objecten

Kranten van na de invoering van het verbod op dierenmishandeling namen nog geregeld advertenties op waarin herbergiers aangaven katknuppelen te organiseren. Ze konden steevast rekenen op protesten van dierenliefhebbers, die echter veelal niet in hun recht stonden. Dat is in te zien als we de alinea lezen die Le Francq reeds in 1775 toevoegde aan de hierboven weergegeven beschrijving; in dat addendum meldt hij dat men toen al vaak de kat door een kaatsbal verving, die er dan op dezelfde wijze uitgeknudd werd. Het spel verliep wel iets anders, doordat de bal een levenloos object is en er nu eens langer in bleef, dan weer gemakkelijker uit stuitte. Al in

Le Francq's tijd zagen mensen het katknuppelen dus als een barbaarse, beestachtige, weezinwekkende vorm van dierenmishandeling.

In de eeuw daarna nam onder brede lagen van de bevolking de weezin tegen het 'behendigheidspeel' verder toe. Rond 1870, dus nog voor het ingaan van het verbod op dierenmishandeling, wilden de meeste kasteleins van het katknuppelen niet meer horen. In de hier besproken gevallen waarin het tot een rechtszaak kwam, speelden kasteleins dan ook geen rol meer. In verscheidene gemeenten was het katknuppelen met een levende kat toen al niet meer toegestaan. Steeds vaker verving men de levende kat door een houtblokje, een turf, een kaatsbal of een ander levenloos object. Dan hoefde ook niemand zich meer te schamen voor het organiseren van, deelnemen aan of toekijken bij een potje katknuppelen.

Katknuppelen op de kermis van een gefingeerd dorp, ca 1780. Prent: Dirk Verrijck. Collectie Noord-Hollands Archief 359-3398.

Bronnen

- J. le Francq van Berkhey, *Natuurlyke historie van Holland. Deel 3* (Amsterdam 1772-1776) 1350-1353.
- J. ter Gouw, *De Volksvermaken* (Haarlem 1871) 79, 348-353.
- *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage*, 24 januari 1876 en 8 en 11 mei 1876.
- *De Dordrechtse Courant*, 12 mei 1876.
- *Goessche Courant*, 12 april 1877.
- *Ter Neuzense Courant*, 8 september 1877.